

La Porca dels Diables de Sant Antoni

Arnau Folch

La Festa Major del barri de Sant Antoni de Barcelona se celebra al voltant del dia 17 de gener, diada del patró dels animals. Part indispensable i estimada de la festa és la colla de Diables de Sant Antoni, amb les activitats que organitzen i el correfoc que celebren l'últim dia de la Festa Major. Els diables sempre van acompanyats d'un curiós personatge que, si no s'ha vist mai, crida molt l'atenció per la seva originalitat i atreviment: la Porca. Tant en cercaviles com en correfocs, llençant foc o escopint aigua pel nas, és una truja diabòlica de dos metres i mig d'alçada, amb ulls esbojarrats, somriure irreverent i posat de gresca, representativa de la colla i del seu tarannà. Si ens hi fixem, també les maces dels diables la porten.

Els Diables de Sant Antoni es van fundar el 1986, arran d'un grup d'alumnes de l'escola d'art Leonardo Da Vinci, poc després es vincularen a l'associació de veïns del barri. I, el 1995, els veïns van fer construir una bèstia nova que substituís el vell drac i que tingués molta personalitat pròpia. Obra d'en Xavier Erra i en Xavier Saló, està pintada amb tons propis de les pintures romàniques i gaudeix d'un disseny que ens recorda que és molt més que un animal... El correfoc infantil, que se celebra el dia anterior amb els Trapelles de Sant Antoni, porta la seva pròpia versió, l'Espurna, una porqueta amb ales i atributs de dimoni que escup llaminadures.

Per què la Porca acompanya als Diables de Sant Antoni? Què té a veure amb ells o amb el barri? Aquí és on ens trobem amb la llegenda. O, millor dit, *les llegendes*. Perquè n'hi ha moltes.

Rondalles del porc i la truja

A Catalunya, com a molts altres indrets d'Europa, a Sant Antoni Abat se l'acostuma a representar acompanyat d'un porc manyac i petit. Altres atributs amb els quals se'l pot representar són les flames, que el rodegen a ell o al seu porc, la campaneta i la lletra Tau grega, que recorda la Creu.

Pel que fa a la truja —la porca—, apareix en dues llegendes barcelonines. Anna de Valldaura —pseudònim de Joaquina Santamaria i Ventura (1853-1930)— a *Tradicions religioses de Catalunya*, el 1877, recull una llegenda popular on s'explica que el sant desembarca a la Ciutat Comtal i vol convertir al capità al cristianisme. Quan tots dos van discutint pel portal de Sant Antoni: «*estavan en lo mes fort de la qüestió y se 'ls vinguè entre camas una truja. La truja duya un garrinet á la boca y 'l deixá caure als peus del*

sant», com que té una pota trencada, Sant Antoni el guareix. «*Es per això que nos pintan á Sant Antoni ab lo porch al costat y que 'l poble sol anomenarlo Sant Antoni del porquet.*» Com a curiositat, una reedició de 1948 del mateix llibre n'actualitza el català, però s'equivoca i en lloc de garrinet hi posen «ganivet». Per aquest error perd sentit i els editors fan que Sant Antoni guareixi a la truja, que mai s'ha dit que estigui malferida, fent un embolic absurd.

La segona llegenda barcelonina on hi apareix una truja la recull Valeri Serra i Boldú (1875-1938) el 1918, on Sant Antoni arriba a Barcelona i «*estant assegut al portal de la casa on s'havia allotjat, arribà fins a ell grunyint una truja camatrencada, que per més que els masovers volgueren allunyar-la no ho aconseguiren fins que Sant Antoni l'hagué beneïda*». Aquesta versió sembla una variant, més reduïda, de l'anterior. Malgrat tot, és molt més habitual que Sant Antoni vagi acompanyat d'un porcell, no d'una truja.

Hi ha moltes versions del perquè, que es construeixen al damunt de la seva primera hagiografia¹. Escrita al voltant de l'any 360, la vida de Sant Antoni guanyaria fama per Europa després de ser traduïda al llatí. La primera part de la llegenda explica com en fer 20 anys queda orfe, dona tot als pobres i se'n va al desert a fer d'ermità. A la cova on viu no menja carn, fa dejunis i, enmig d'un ascetisme rigorós, el Diable el tempta recordant-li les possessions, els banquetes i els plaers. També pren formes: de bèsties ferotges, de dona atractiva o de nen fet d'ombres. Quan no el tempta, l'amenaça o el colpeja fins a deixar-lo moribund. D'entre totes les versions medievals posteriors la més influent és la inclosa a la Llegenda Àuria², aplec d'hagiografies del segle XIII. Però ni en la versió alexandrina, ni en la Llegenda Àuria, hi apareix el porc.

Per trobar el porc hem d'anar a les versions populars i pictòriques. Com va gaudir de tant d'èxit, la vida de Sant Antoni Abat es va reescriure sovint i, quan el poble se la va fer seva, es va reinterpretar amb variants locals o el va fer protagonista de rondalles populars com les que hem vist de Barcelona. En algunes se'l va fer porquerol abans d'iniciar la seva vida d'ermità.

Un exemple el recull l'autor Italo Calvino (1923-1985) a *Rondalles italianes*, d'una versió sarda de 1894, *Sant Antoni porta el foc als homes*. «*Abans de ser sant, Antoni era pastor de porcs i un porquet del seu ramat mai volia deixar-lo sol, el seguia allà on anés. Així doncs, Sant Antoni i el seu porquet, amb el seu bastó de fonoll, van anar fins a la porta de l'Infern i van trucar-hi, dient: "Obriu-nos,*

¹ Una hagiografia és la biografia d'un sant o altres personatges de rellevància eclesiàstica. La seva veracitat històrica és molt àmplia. Va de les que són plenament llegendàries a d'altres que són històriques.

² Obra de Jacopo da Varazze (1228-1298), es va anar reescrivint i ampliant amb el temps.

tenim fred i volem entrar per escalfar-nos!» Els dimonis, que el coneixien, no el volen deixar entrar. Diuen que el porquet pot entrar, però ell no. L'animaló posa l'Infern cap per avall, els dimonis el persegueixen però no poden atrapar-lo. Vençuts, li diuen al sant que entri a agafar-lo i se l'endugui. Quan Antoni entra, s'asseu per escalfar-se en un dels focs de l'Infern i posa el bastó de fonoll a dins de les flames. Els dimonis li tenen por al bastó i li prenen, però és fer-ho i el garrí torna a fer un terrabastall de cal déu, xisclant, llençant-ho tot per terra i mossegant. Com que no ho suporten, els dimonis li tornen el bastó i la petita fera es calma.

Els dos amics tornen a la terra, per tranquil·litat dels dimonis, però allò que no saben és que a dins del bastó de fonoll hi ha una brasa de foc que Sant Antoni ha pres. Amb ella, movent el bastó de fonoll per damunt del seu cap, beneeix a la gent i canta: *«Foc, foc, foc per a tothom! He portat foc a la terra, mai haureu de tremolar!»* En aquesta rondalla s'hi barregen motius fascinants, com el Foc de Sant Antoni, del qual en parlarem més endavant; o el mite de Prometeu, que robà el foc dels déus amb un bastó de fonoll, concretament de canyaferla o fonoll gegant —*Ferula communis*—, planta que potser és la referenciada en el conte sard. A Llegendàrium en vam parlar [en aquesta entrada dedicada a les llegendes del fonoll](#).

El porc, les rifes i l'orde de l'Hospital de Sant Antoni

A Europa hi ha més narracions populars que volen explicar per què Sant Antoni va acompanyat d'un porcell. Una diu que era un senglar gros i ferotge que el sant es nega a menjar-se i, d'ençà d'aleshores, transformat en un garrinet, l'acompanya manyac per tot arreu. Una segona afirma que el porquet l'ajuda amb les hores de les pregàries, tocant la campaneta que porta quan és hora de resar i d'aquesta manera l'ajuda a vèncer al dimoni.

És destacable el fet que l'Orde de l'Hospital de Sant Antoni deixava anar un porc durant la diada del sant. Tothom anava alimentant a l'animal com a forma d'almoïna en comú i, quan ja era ben gras, l'escorxaven perquè poguessin menjar les famílies necessitades i els malalts pobres que els antonians guarien en els hospitals. Com els porcs corrien lliures per dins de les ciutats, en alguns indrets van fer-se lleis per regular-los i els monjos els hi posaren una campaneta als seus, perquè eren lliures de regulacions. Hi ha molta més relació i detalls entre els porcs, les campanetes i l'orde, però no hi entrarem perquè seria desviar-nos massa del tema.

Sí que és important saber que la representació del porc amb el sant, en l'àmbit popular, és molt probable que vingui d'aquest orde

monàstic. Els antonians s'especialitzaren en la medicina, guarir malalties infeccioses com l'ergotisme o la pesta i en tenir cura dels pobres. Vestien hàbits negres, amb una Tau blava al pit. Van tenir cases-hospital a Barcelona, València, Palma, Oriola, Cervera, Lleida o Tàrraga. El nom del barri de Barcelona ve d'aquí, per l'hospital-monestir que l'orde va establir durant el segle XV a tocar de la muralla de ponent. D'ell n'han sobreviscut algunes restes, com la façana que es pot veure a la Ronda de Sant Pau.

En la seva tasca assistencial dels més necessitats, per a poder finançar-se, van promoure la figura de Sant Antoni com a patró dels animals i la seva vinculació amb el porc i la campaneta. Els porcs formaven part prou important de la seva activitat. Com qualsevol altre d'aquests temes, és molt difícil que el motiu sigui una única causa. Per exemple, Sant Antoni era advocat contra malalties de la pell com l'erisipela, que com l'ergotisme també era anomenada el Foc de Sant Antoni. Es deia que era perquè el sant havia resistit el foc sagrat o perquè, malgrat viure sota el sol abrasador del desert, sempre va gaudir de salut. Com per guarir les afeccions cutànies s'emprava llard de porc, s'ha dit que el porc ve d'aquí. I val a dir que, fora de la península Ibèrica, el patró dels animals és Sant Francesc d'Assís, no Sant Antoni Abat.

És probable que la relació amb els antonians sigui la raó de major pes en la vinculació entre el porc i Sant Antoni. Però aquesta, en retornar a la tradició oral, es barrejà amb altres motius folklòrics i donà lloc a rondalles com la que hem vist amb Italo Calvino.

A Catalunya, la societat de la Revolució Industrial va substituir el porc que corria lliure pels carrers per una rifa d'un o dos porcs. Al barri de Sant Antoni de Barcelona en tenim notícia d'ençà de principis del segle XIX, com indica en Valeri Serra i Boldú: «*Aquesta rifa era general, i encara és costum celebrar-la en alguns pobles*». En record de la tradició, els comerciants del barri han recuperat fer un sorteig d'un lot de productes del porc. Serra afegeix que existia una dita per fer burla d'algú que s'havia enamorat bojament d'una persona que no la mereixia: «*Sant Antoni es va enamorar d'un porc, Sant Joan d'un be, i jo de vostè.*»

Fins ara hem conegut llegendes on el porc és ajudant i amic fidel, un personatge bondadós que al capdavant mostra l'amor que el sant, quan el poble se'l va fer seu, sentia pels animals. Representació que van promocionar —i potser crear— els antonians, per al finançament dels seus hospitals. Sigui com sigui, és la interpretació que predomina a Catalunya.

Un porc una mica més fosc...

De les enigmàtiques obres d'El Bosch (1450-1516), fins al sorprenent surrealisme de Leonora Carrington (1917-2011), les temptacions de Sant Antoni Abat inspiraren a tota mena d'artistes i escriptors. En algunes d'aquestes obres, el porc és encarnació de les temptacions terrenals, no només la gola, el porc és la carn i la terra en ella mateixa, la «matèria» i els seus plaers. En l'obra d'El Bosch hi trobem la representació del porc com a company fidel, en les Temptacions de Sant Antoni que s'atribueix al pintor de Brabant. Però en l'al·lucinat tríptic que pinta sobre el mateix tema hi veiem un personatge de negre, joglaresc i ric cavaller, amb rostre de porc. Al cap hi porta una òliba, que simbolitza l'heretgia, i participa de la Missa Negra que s'està celebrant sense que ningú faci cap cas del sant.

En una altra versió influïda per El Bosch, del també flamenc Joos van Craesbeeck (1605-1660), el porc sembla que sigui el fidel company de l'eremita, però va cavalcant d'un dimoni-rèptil i té una aparença poc amable; un altre dimoni-gos l'està estirant la cua, com si volgués prevenir que ajudi al monjo. O potser el porc forma part de la cort de dimonis de la visió. Segles després, el belga Félicien Rops (1833-1898), seguint els corrents decadentistes i simbolistes, pintà unes temptacions de Sant Antoni on el porc pren protagonisme com a expressió de la carn.

Per altra banda, cal destacar la relació de la truja amb la terra i les deesses que la representen. Els romans, durant l'Ambarvàlia, festivitat religiosa de maig per a propiciar la fertilitat dels camps, sacrificaven a Ceres un brau, una ovella i una truja. En les regions rurals, abans de la sembra, els pagesos romans li oferien una truja embarassada. El mateix feien els grecs amb Demèter. Altres deesses de la terra, com la Bona Dea, estaven associades a la truja.

Fent un salt endavant, el porc de la tradició popular i rural catalana, en cançons o rondalles, pot anar associat a la gola, la brutícia i l'excés, d'aquí dites com «*menjar com un porc*», «*de porc i de senyor se n'ha de venir de mena*» o, simplement, quan es diu a un altre «*ets un porc*» amb intenció despectiva. També hi ha un altre vessant més positiu, vinculat amb l'abundància i la bonança. La festa de la matança de novembre era, possiblement, una de les festes més grosses del camp, una ocasió per celebrar l'esforç de tot un any i enfrontar els rigors de l'hivern. En aquest sentit, el porc és la materialització dels regals de la terra.

Per concloure, el revers d'aquest porc bondadós que alimentaven tots els veïns i que servia per ajudar a la gent necessitada en els hospitals antonians, és una bèstia esverada que destrossa camps amb la seva

gola, motiu que apareix en abundants rondalles i mites, dels Grimm a l'antiga Grècia. En contraposició a l'asceta religiós, el porc diabòlic és una expressió de les temptacions de la carn, dels excessos i plaers que la terra pot oferir. És com si Sant Antoni, en fer petit i manyac el senglar salvatge que l'ataca, domestiqués els desitjos terrenals.

La Porca dels Diables de Sant Antoni sembla que reuneixi les dues naturaleses, la bondadosa i amable estimada pels veïns, que escup aigua pel nas i que participa de les cercaviles, que fa riure als nens i que sorprèn els adults quan la veuen per primera vegada. Però també l'esbojarrada i diabòlica, que llença foc i balla divertida amb els Diables de Sant Antoni, mentre exhala fum groc. El seu disseny, com el de la petita Espurna, és porc i és dimoni. Una unió que remet a l'esperit de les festes populars i de carrer, amb la disbauxa per bandera, subvertint les llegendes religioses de Valldaura o Serra i, alhora, fent-ne homenatge com a esperit de barri.

Arnau Folch, gener de 2022

Bibliografia:

ARGANDOÑA Otxandorena, Pedro, *Tres campanillas de la orden de San Antonio Abat*, Serie antropologia cultural, nº 17, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbao, 2013, p.175-184

ALEXANDRIA, Atanasi d' (Trad. VIVIAN, Tim, ATHANASSAKIS, Apostolos N.), *The Life of Antony: The Coptic Life and The Greek Life*, Cistercian Publications, Kalamazoo, 2003, p.64-71

BREMMER, Jan N., ERSKINE, Andrew, *The Gods of Ancient Greece: Identitites and transformations*, Edinburgh University Press, Edimburg, 2010, p.104

BURKERT, Walter, *Homo necans: Interpretaciones de ritos sacrificiales y mitos de la antigua Grecia*, Acantilado, Barcelona, 2013, p.392-393

CALVINO, Italo, *Italian Folktales*, Harcourt Brace Jovanovich, Nova York, 1980, p.701 i 757

MASA, Juan Carlos Rodríguez, "Puercos, campanillas, bacines y atabaques" para la demanda de San Antón, Universitat d'Extremadura, p.2

SERRA i Boldú, Valeri, *Festes i tradicions populars de Catalunya*, Publicacions de l'Abatia de Montserrat, Barcelona, 1986, p.19

VALLDAURA, Anna de, *Tradicions religioses de Catalunya*, Estampa de J. Roca y Bros, barcelona, 1877, p.115 (i editorial Milla, 1948, p.72)

VORAGINE, Jacobus da, *The Golden Legend, or Lives of the Saints, Vol.II*, J. M. Dent, Londres, 1900, p.224-225